

# Tussen kunst en erfgoed

## Naar een nieuwe legitimatie voor volkscultuurbeleid

**Albert van der Zeijden** Sinds de cultuurnota *Kunst van leven*, met daarin de uitgangspunten van het kabinet-Balkenende IV, heeft volkscultuur een functie in het bevorderen van cultuurparticipatie. Dit heeft in de optiek van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur geleid tot een te groot accent op kunstprojecten. Terwijl juist het erfgoedaspect van volkscultuur een plaats dient te krijgen in het beleid. De Unesco Conventie over het immaterieel erfgoed biedt hiervoor handvatten.

Net als in de rest van Europa kwam ook in Nederland ergens halverwege de 19de eeuw de volkscultuur, preciezer gezegd het erfgoed in het algemeen, in de belangstelling van de overheid. Aanvankelijk lag de nadruk op het in kaart brengen van de oude tradities van het platteland, die door het proces van industrialisering dreigden te verdwijnen.

Het behoud van het museale volksculturele verleden was eerst een taak van het Rijksmuseum. Begin 20ste eeuw werd deze taak doorgeschoven naar het Nederlands Openluchtmuseum, dat in 1912 werd opgericht. Het wetenschappelijk onderzoek naar tradities en gewoonten werd in de jaren dertig, een taak van de Volkskundecommissie, het latere Meertens Instituut. Voor de volkscultuurbeoefening was er vanaf de jaren vijftig het Beraad voor het Nederlands Volksleven, een directe voorloper van het huidige Nederlands Centrum voor Volkscultuur (NCV) dat in de jaren tachtig werd opgericht. Dit NCV werd een kennis- en expertisecentrum voor het

brede veld van vrijwilligersorganisaties die zich op de een of andere manier met volkscultuur bezighielden, hetzij actief (door bijvoorbeeld een ambacht te beoefenen), hetzij reflectief (door bijvoorbeeld de eigen tradities te onderzoeken).

In de afgelopen vijftig jaar hebben de drie belangrijkste volkscultuurinstellingen zich steeds weer vernieuwd en aangepast aan de tijd. Dat had te maken met nieuwe visies op de volkscultuur, die niet langer gezien werd als louter en alleen iets van 'vroeger', de oude plattelandscultuur. Volkscultuur werd voortaan omschreven als de cultuur van het leven van alledag, de cultuur waarmee een samenleving zich identificeert. Het proces van globalisering heeft een nieuwe dynamiek in de Nederlandse volkscultuur gebracht en ook voor een nieuwe culturele diversiteit gezorgd.

Het noemen van Nederlands Openluchtmuseum, Meertens Instituut en het NCV laat zien dat de volkscultuur altijd een onderdeel

is geweest van het Nederlandse cultuur- en erfgoedbeleid. Met de komst van het Fonds voor Cultuurparticipatie werd er alleen een aspect aan toegevoegd, namelijk het bevorderen van de cultuurparticipatie.

### **Cultuurparticipatie**

Bij het Fonds ligt het accent op de kunsten. De Plusregeling is bedoeld om mensen zelf met kunst en cultuur aan de slag te laten gaan. De kunstzinnige insteek blijkt onder meer uit de projecten die het Fonds tot nu toe gesubsidieerd heeft. Het gaat om twaalf projecten, waarvan er één, een aanvraag van de Beugelbond, is ingetrokken. Kort samengevat zijn er twee benaderingswijzen. In het ene soort projecten speelt *oral history* een hoofdrol, zoals in het project van Landschapsbeheer Gelderland waarin men via *oral history* informatie verzamelt over het leven op het platteland rond 1950. De door vrijwilligers verzamelde gegevens moeten worden ontsloten via publieksevenementen, zoals excursies en vertelavonden.

Andere projecten brengen verschillende etnische groepen met elkaar in contact. Het zijn *community art*-projecten, zoals het *Mixed marriage*-project van de Stichting Alexander Plus, dat door middel van een theaterproject een grote groep bewoners van de Rotterdamse deelgemeente Prins Alexander samen een gemengde bruiloft laat naspelen, om zo bewustwording te kweken 'voor elkaars tradities'. Een vergelijkbaar beeld rijst op uit de projecten in de provincies en gemeenten, die tot stand zijn gekomen via de Regeling Cultuurparticipatie Provincies en Gemeenten. *Community art*-projecten vinden vooral plaats in de Randstad, met de interculturele dialoog als uitgangspunt. In de oostelijke provincies ligt wat vaker het accent op de eigen streekculturen, die bijvoorbeeld tot leven worden gebracht in een streekcultuurfestival, zoals de Zwarte Cross in de Achterhoek.

Een kunstproduct is vrijwel altijd het einddoel. Wat ook opvalt, is dat de projecten er vaak op gericht zijn om een wisselwerking te laten ontstaan tussen professionele kunstenaars en amateurs, bijvoorbeeld het Indian Urban Dansfestival De Nieuwe Vorst, waarin een festival het einddoel is waarmee men 'meer publiek voor Indiase dans wil genereren en de wisselwerking tussen professionals, dansstudenten en amateurs wil stimuleren'. Projectaanvragers zijn meestal professionele instellingen en de projectleiding is vaak in handen van professionele kunstenaars, die de wijkbewoners, de amateurs, op sleeptouw nemen.

Een benadering via de cultuurparticipatie lijkt bijna automatisch te leiden tot een benadering door de ogen van de kunst, waarbij het accent ligt op beoefening en op het betrekken van amateurs bij kunst en cultuur. Misschien ligt deze benadering wel opgesloten in de term volkscultuur. De term cultuur wordt immers nog steeds vaak in één adem genoemd met kunst.

### **Lage drempels**

Met het bevorderen van cultuurparticipatie is op zich niets mis. De aandacht voor volkscultuur zou je, zoals Kees Vuyk heeft laten zien, kunnen beschouwen als een manier om mensen een stem te geven die tot nu toe nog niet of nauwelijks deelnemen aan cultuur en politiek. (Vuyk 2010) Volkscultuur biedt een laagdrempelige manier om meer mensen in aanraking te brengen met kunst en cultuur, aansluitend bij wat hen bezighoudt vanuit hun eigen culturele identiteit. Wat dat betreft zou je kunnen spreken van een emancipatiebeweging. Dat de projecten vaak zijn ingediend door professionele instellingen, doet daar niets aan af. De kunstenaar gaat de wijk in, om daar als het ware de gewone mensen én hun volkscultuur op te zoeken om er samen een nieuw en mooi kunstproduct van te maken.

Maar de toespitsing op kunst, en het subsidiëren van projecten die vooral gericht zijn op een kunstproduct, heeft ook nadelen. Volkscultuur is altijd een belangrijke inspiratiebron geweest voor kunstenaars: van de Haagse School tot de hedendaagse Delfts Blauw ontwerpen van Hugo Kaagman. Ook in de volkscultuur zelf neemt de kunst een plek in, bijvoorbeeld in de ambachtelijke kunst. Maar volkscultuur is meer dan alleen kunst en zeker meer dan alleen een inspiratiebron voor professionele kunstenaars. En al kunnen kunstenaars soms een nieuwe en verfrissende blik op volkscultuur bieden, en daarmee in zekere zin zorgen voor een actualisering van de volkscultuur, daar dient het accent niet op te liggen. Niet de professionele kunstenaars moeten de focus vormen, maar de manier waarop volkscultuur in het dagelijks leven betekenis heeft voor mensen.

### **Immaterieel erfgoed**

Er is nog een andere, misschien nog wel belangrijker legitimatie mogelijk om met volkscultuur aan de slag te gaan – en die is dat volkscultuur een onderdeel is van het erfgoed. Het Nederlands Centrum voor Volkscultuur heeft altijd benadrukt dat erfgoed niet alleen zit in het papieren erfgoed, in bijzondere voorwerpen of in monumenten. Erfgoed komt ook tot uiting in alledaagse rituelen van mensen, die gekleurd zijn door tradities en het verleden. Dat biedt aanknopingspunten voor het beleid. Net zoals je voor het materiële erfgoed zorgt, ligt er ook een verplichting voor de zorg van het immaterieel erfgoed. Bij zorg voor het immaterieel erfgoed hoort ook: het doorgeven aan volgende generaties. En de vraag hoe je de Nederlandse bevolking daarbij kunt betrekken. Deze opgave is des te belangrijker bij immaterieel erfgoed. Dat is immers geen erfgoed dat bewaard wordt in een museum of als een monument. Het is erfgoed dat in de mensen zelf zit, en tot uiting komt in cultureel bepaald gedrag. In een goed volkscultuurproject

zullen dan ook altijd de ‘de dragers van het erfgoed’ betrokken moeten worden, de plaatselijke gemeenschappen waarbinnen het immaterieel erfgoed vorm én betekenis krijgt.

Volkscultuur is levend erfgoed, altijd dynamisch en voortdurend in ontwikkeling. Hoe kun je er beleid op ontwikkelen dat rekening houdt met het dynamische karakter van volkscultuur, als onderdeel van de cultuur van het dagelijks leven? Gelukkig is er inmiddels een nieuw internationaal kader voor volkscultuurbeleid: de Unesco Conventie ter Bescherming van het Immaterieel Cultureel Erfgoed. Deze heeft gezorgd voor een nieuwe kijk op volkscultuur, waardoor niet alleen oude begrippen door nieuwe worden vervangen, maar waardoor ook een nieuwe kijk op de volkscultuur ontstaat.

In het voetspoor van de Unesco Conventie zijn de meeste Europese landen aan de slag gegaan met het inventariseren van het eigen erfgoed. Veel volkscultuurinstellingen in heel Europa hebben zich inmiddels een andere naam aangemeten: ze noemen zichzelf niet langer, zoals in Letland, Folk Art Centre, maar in plaats daarvan State Agency of Intangible Cultural Heritage. De taak van deze centra is niet alleen documenteren, maar ook het ontwikkelen van educatieve projecten en het promoten van volkscultuur. Ook het NCV profileert zich inmiddels als het landelijk instituut voor het immaterieel erfgoed. Immaterieel erfgoed lijkt in heel Europa meer en meer erkend te worden als een nuttig nieuw containerbegrip waaronder zaken vallen die vroeger met de term volkscultuur werden aangeduid: orale tradities, feestcultuur, rituelen, gewoonten en gebruiken, traditionele ambachten, enzovoorts.

De nieuwe benadering heeft belangrijke gevolgen voor het beleid. Terwijl bij een benadering via de kunsten vaak het professionaliseren van de amateurkunstenaars centraal staat, gaat het bij een benadering via erfgoed veel meer om het inventariseren

en documenteren en om het verzinnen van goede manieren om het immaterieel erfgoed aan toekomstige generaties door te geven. Hoe kun je bepaalde rituelen of gewoonten en gebruiken behouden, *safeguarden*, voor de toekomst? Kun je nog wel spreken van beoefening, als je het hebt over tradities als beschuit met muisjes bij een geboorte of bij een gebruik als Allerzielen op begraafplaatsen? Deze rituelen worden zeker gepraktiseerd door mensen. Maar het is toch wat anders dan het beoefenen van kunst. Ook de rol van professionals verandert. In een model waar-in de volkscultuur wordt gedefinieerd als immaterieel erfgoed is er niet langer een professionele kunstenaar die een amateur bij de hand neemt. In zekere zin zijn we allemaal amateurs. Of allemaal professionals, het is maar hoe je ertegenaan kijkt. Het maakt ook dat je een ander soort instellingen betreft bij volkscultuurprojecten: niet alleen kunst- en cultuurinstellingen, maar juist en vooral erfgoedinstellingen zoals archieven, musea, historische verenigingen en immaterieel-erfgoedgemeenschappen. Het in kaart brengen en verzamelen van verhalen over tradities en rituelen vormt meestal het uitgangspunt. Maar vervolgens ook de vraag: hoe kun je de plaatselijke bevolking erbij betrekken?

### **Naar een nieuw volkscultuurbeleid**

Het concept immaterieel erfgoed heeft de weg gebaad voor een nieuwe visie op volkscultuur. Toch zijn er ook een aantal belangrijke raakvlakken en overeenkomsten met het cultuurparticipatiebeleid. Allereerst dat de sector vooral drijft op vrijwilligersorganisaties, die plaatselijk activiteiten of evenementen organiseren of die een traditie in stand willen houden. In die zin is volkscultuurbeleid nog steeds vooral een manier

## Globalisering heeft nieuwe dynamiek in de Nederlandse volkscultuur gebracht

om mensen een stem te geven die in het oude beleid niet aan bod komen. Het is beleid dat niet gericht is op professionals en amateurs, maar op vrijwilligers en hun organisaties. De focus op vrijwilligers heeft dit beleid gemeen met het beleid zoals dat gevoerd werd in het kader van cultuurparticipatiebeleid.

Immaterieel erfgoed wordt gemaakt door mensen. Zelfs een feest als carnaval komt niet vanzelf. Er zit altijd een organisatie achter, zonder welke niets gebeurt. Je hebt verenigingen of comités nodig, meestal vrijwilligersorganisaties, die zich daarvoor inzetten. Verder zijn er, net als bij erfgoed in het algemeen, organisaties die zich inzetten voor behoud en beheer. Die zich bezighouden met de zorg voor het immaterieel erfgoed. Het is belangrijk om deze instellingen te betrekken bij beleid rondom dit onderwerp. Het gaat om zorg voor erfgoed en de vraag hoe je die het beste vorm kunt geven.

Immaterieel erfgoed kan nooit tot stand komen buiten de dragers van dit erfgoed om.

Het zijn de mensen zelf die het doen. Belangrijk is ook het besef dat erfgoedbeleid toekomstgericht is. Het is niet het conserveren van tradities van vroeger. Het is het steeds weer opnieuw zin en betekenis geven aan erfgoed. Volgens het NCV is het de taak van elke drager van immaterieel erfgoed om na te denken over de hedendaagse betekenis van zijn erfgoed. Vroeger gingen de aanpassingen in de traditie min of meer vanzelf. Nu moet je je daarin actiever opstellen.

Een goed voorbeeld is het Sint Maartensberaad in Utrecht, dat een daklozenmaaltijd organiseert, voortbouwend op de oorspronkelijke betekenis van Sint Maarten. Ook legt het een link met de mantelzorg, door de uitreiking van de mantel van Sint Maarten aan iemand die zich bijzonder voor de mantelzorg heeft ingezet. Het levert soms verhitte discussies op. Sommigen vinden dat een traditie puur moet blijven, authentiek, waarmee het dus niet al te veel veranderingen kan verdragen. Maar daarmee loop je het risico dat een traditie musealiseert, slechts nog geschiedenis is. Het is juist de kracht van veel traditionele feesten dat ze meegaan met de tijd. Dit is de dynamische opvatting die Unesco hanteert: *'Intangible cultural heritage is transmitted from generation to generation and is constantly recreated by communities and groups in response to their environment, their interaction with nature and their history.'* (Uit de tekst van de Unesco Conventie) Volkscultuur dient steeds opnieuw geactualiseerd te worden.

### Omslag in denken

Als je het vertaalt naar de praktijk en naar het beleid, dan dienen de plaatselijke gemeenschappen, die een belangrijke rol spelen in de conventie, klaargestoomd te worden voor hun taak. De dragers van het immaterieel erfgoed moeten geprikkeld worden om met het eigen immaterieel erfgoed aan de slag te gaan. In principe moeten de dragers en hun organisa-

ties het zelf doen, daarbij ondersteund door instellingen zoals het NCV. Dit organiseerde een aantal conferenties en expertmeetings waarin organisaties als het Sint Nicolaas Genootschap, de Nederlandse Kolfbond, het Comité Boxmeerse Vaart en vele anderen met elkaar in gesprek gingen. Dat de eigen traditie ook erfgoed is, waard om voor te zorgen, vroeg bij deze organisaties soms om een omslag in het denken. Wat zijn de voor- en nadelen om het eigen immaterieel erfgoed voor te dragen voor de Nederlandse lijst? Wat wordt er van je verwacht, organisatorisch en anderszins?

In Vlaanderen wordt van organisaties die een voorbeeld van immaterieel erfgoed voor de Vlaamse inventaris willen indienen, verwacht dat ze nadenken over de levensvatbaarheid van het gebruik. In dat kader dienen ze een plan te ontwikkelen voor het levend houden ervan. Voor de vaak kleine organisaties is het opstellen van een zogeheten safeguardingsplan niet altijd eenvoudig. Daarom is er in Vlaanderen een structuur ontwikkeld van ondersteunende instellingen. Voor de organisaties vergt het een professionaliseringsslag. Het NCV ziet het als een van zijn taken de plaatselijke organisaties zo goed mogelijk te helpen en te ondersteunen. Ook het bewustmaken van de Nederlandse bevolking als geheel is een belangrijke taak.

Zoals participeren in volkscultuur een vorm van cultuurparticipatie is, zou je het actualiseren en doorgeven van tradities kunnen opvatten als een manier om de cultuurparticipatie te bevorderen. Hier ligt mogelijk een taak voor het Fonds voor Cultuurparticipatie. De sector kent namelijk enkele knelpunten. Zo hebben sommige organisaties te kampen met vergrijzing. Er is behoefte aan innovatieve plannen om nieuwe generaties binnen te halen. Verder verdwijnt bij de actieve beoefenaars momenteel veel kennis en ervaring. Er is behoefte aan het vastleggen en documenteren van deze kennis en aan

**Albert van der Zeijden**

is consulent bij het Nederlands  
Centrum voor Volkscultuur

cursussen om de vaardigheden door te geven aan jongeren. Het inhuren van professionals voor advies en hulp is noodzakelijk. Ten slotte is er behoefte aan scholing op het gebied van vrijwilligersmanagement. Op al deze punten ontplooit het NCV activiteiten: het organiseert bijvoorbeeld scholingsbijeenkomsten en geeft praktische handleidingen uit. In overleg met het NCV werkt het Fonds voor Cultuurparticipatie samen met het Mondriaan Fonds aan een vrijwilligersregeling, die speciaal bedoeld is voor projecten die kunnen bijdragen aan vernieuwing en professionalisering.

De rol van gemeenten en andere overheden vergt hierbij nog speciale aandacht. Niet alleen de dragers van tradities moeten het immaterieel erfgoed nog ‘tussen de oren krijgen’; dat geldt ook voor de gemeentelijke overheden. Het ministerie van OCW heeft Bureau Berenschot laten onderzoeken welk beleid gemeenten en provincies nu al hebben op het terrein van immaterieel erfgoed. Door het cultuurparticipatiebeleid van OCW, waarin volkscultuur een van de pijlers is, hebben provincies en gemeenten al wat bekendheid met het beleidsveld gekregen. Maar tevens blijkt dat nog maar weinig gemeenten en provincies kennis hebben van het Unesco-verdrag en van wat er precies van hen verwacht wordt. Ook dit vergt nog aandacht en bewustwording.

De rol van de gemeenten kost niet in de eerste plaats veel geld. Het bestaat meer uit erkenning en praktische ondersteuning. De organisaties doen het zelf, maar de gemeente kan wel zorgen voor een beslissend steuntje in de rug. Het is ook in het belang van de gemeenten zelf. Niet alleen biedt volkscultuurbeleid mogelijkheden om brede lagen van de bevolking bij cultuur- en erfgoedbeleid te betrekken. Gemeenten gebruiken volkscultuur ook steeds vaker om inhoud te geven aan de identiteit en het imago van de eigen gemeenten en, in het voetspoor daarvan, aan toeristische vermarkting.

Volkscultuur biedt dus kansen en mogelijkheden. Niet alleen in de sfeer van kunst en cultuur, maar vooral ook vanuit het perspectief van de zorg voor erfgoed. In beide gevallen biedt de volkscultuur een laagdrempelige manier om brede lagen van de bevolking te betrekken bij kunst, cultuur en erfgoed. Verder biedt het mogelijkheden om Nederland internationaal op de kaart te zetten, door middel van de Unesco-lijst van immaterieel erfgoed – een internationale galerij waarop Nederland niet mag ontbreken.

**Literatuur**

- Asikainen, S. (2010) *Approaches to folk culture policies in Europe. Summary of the resources study of the ‘European folk culture (policies) survey’*. Amsterdam: Fonds voor Cultuurparticipatie.
- Dibbits, H. (et al.) (2011) *Immaterieel erfgoed en volkscultuur. Almanak bij een actueel debat*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Geerlings, H. en K. Vuyk (2010) *Tussen traditie en kunst. Op zoek naar identiteit. Enkele analyses van de gevolgen van de introductie van volkscultuur als thema van het cultuurbeleid*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Knol, J.J. (et al.) (2009) *Splitsen of knopen. Over volkscultuur in Nederland*. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Nederlands Centrum voor Volkscultuur (2010) *Behoeftpeiling in de sector volkscultuur*. Utrecht: Nederlands Centrum voor Volkscultuur.
- Nederlands Centrum voor Volkscultuur (2010) *Provincies en gemeenten en het nieuwe Cultuurparticipatiebeleid, toegespitst op het beleidsveld Volkscultuur*. Utrecht: Nederlands Centrum voor Volkscultuur.
- Strouken, I. (hoofddred.) (2011) ‘Themanummer Immaterieel erfgoed’. *Volkscultuur Magazine*, jrg. 6, nr. 2.
- Syderius, Th. en A. Verhoeven (2011) *Immaterieel erfgoed. Onderzoek naar het beleid van provincies en gemeenten*. Amsterdam: Bureau Berenschot.
- Vuyk, K. (2010) ‘Volkscultuur en cultuurbeleid. Identiteit, legitimatie en participatie’. In: *Levend erfgoed. Vakblad voor public folklore & public history*, jrg. 7, nr. 2, 4-9.
- Zeijden, A. van der (hoofddred.) (2010) ‘Themanummer Immaterieel Erfgoed’. *Levend Erfgoed. Vakblad voor public folklore & public history*, jrg. 7, nr. 1, 3-54.